

DOKTORI

ISKOLA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

A zsidókereszténység identitásformálódási körülményeinek vizsgálata a Kr. u.-i első század vonatkozásában

Várady Endre

Témavezető:
Dr. Cserhádi Márta

Budapest, 2019

A TÉZISFÜZET TARTALMA

Kutatási előzmények és célkitűzések.....	4
Módszer.....	6
Tézisek	7
A disszertációban felhasznált válogatott szakirodalom	10
A szerző disszertációval kapcsolatos publikációs listája	12

Kutatási előzmények és célkitűzések

Az első századi zsidókeresztények identitásformálódási körülményeinek feltérképezése egy jóval nagyobb téma részét képezi. Ez pedig nem más, mint az a konfliktusrendszer, amelynek tágabb spektrumát a zsidóság és a kereszténység között kialakult teológiai és érdekellentét hozta létre, ezen belüli, szűkebb értelemben vett közegét pedig a zsidókeresztények és pogánykeresztények közötti szintén – a körülmények sodrásában – kialakult feszültség eredményezte.

Ahhoz, hogy ez a konfliktusrendszer átláthatóvá váljék, három nézőpontból szükséges vizsgálni az egyes pozíciókat, álláspontokat, azaz mind a zsidók, mind a keresztények státusát. Egyrészt, mindegyiknek a maga szempontjából való önmeghatározását szükséges feltérképezni. Másrészt, mindegyiknek a másik félről kialakított álláspontját, ítéletét kell megfogalmazni. Harmadrészt pedig, úgymond a harmadik fél, tehát a közvetlen konfliktusukon kívül valók tükrében megmutatkozó, róluk kialakított kép is fontos része a konfliktusrendszer rekonstruálásának.

Ezen nagyobb perspektívájú nézőpontok némelyikét érintjük ugyan dolgozatunkban, de csak egy-egy fejezetben, az ott jelzett mértékben és módon, mivel ezeknek a teljesség igényével történő feltérképezése és rendszerezése túlzottan összetett és terjedelmes volna a munka kereteit és műfaját tekintve.

Az említett kategóriák közül figyelmünk középpontjába a zsidókeresztények csoportja kerül, mivel ők alkotják azt a halmazt, amelynek tagjai a legszembetűnőbb dinamikus változáson mentek keresztül a Kr. u.-i első században. Ilyenképpen a zsidókeresztények identitása kialakulásának és változásának kontextusára mint az azt övező körülményekre összpontosítunk. Azért a körülmények vizsgálata a hangsúlyos, mert többnyire nem állnak rendelkezésünkre támpontok az identitásuk direkt meghatározására, hanem indirekt módon, viszonyítva tudunk arra következtetni. Így érkezünk meg tehát a címünkben megfogalmazott részterülethez, a Kr. u. első századi zsidókereszténység identitásformálódási körülményeihez.

A Kr. u. első századi zsidókeresztények identitásformálódási körülményeinek vizsgálatát voltaképpen a következő kérdéskör teszi indokolttá. A kezdetben kiválasztott nép, Jákob-Izrael leszármazottainak és az (egyéb) népeknek évszázadokon át kibontakozó

kölcsönhatása, továbbá az első század derekán a kereszténységnek – Jézus Krisztus szolgálata és a Szentlélek kitöltetése nyomán – e két kategórián belüli éledése következtében igen tarka társadalomrajz ábrázolódott ki. Ezt a komplexitást szükséges kategóriákba rendezni ahhoz, hogy az érdeklődésünk górcsőbe alá kerüljön, a judaizmus és a pogánykereszténység pólusai között elmozdulást mutató zsidókeresztények halmazát meg tudjuk határozni és figyelemmel tudjuk kísérni, ugyanis az identitásuk ezekből a kategóriákból építkezik.

Értekezésünk célja az, hogy bemutassa az első századi zsidókeresztények csoportjának létrejöttét és alakulását, nevezetesen a létre hívó körülményeit és a változásokat előidéző tényezőit feltárja. Mindezt az előzményeiknek diakronikus, kontextusuknak pedig szinkronikus láttatásával igyekszik tenni e dolgozat. Ide tartozik még annak vizsgálata, hogy a zsidókeresztények identitását tekintve milyen arányban, illetve súllyal esik latba eredeti partikularista etnocentrizmusuk, illetve a felvett kereszténység univerzalista teológiája.

Jelen munka célja tehát az, hogy bizonyos segédtudományok felhasználásával a zsidókeresztények identitásformálódását kiábrázoló, azzal kapcsolatos szentírási közeg jobb megértését és alkalmazását elősegítse.

Módszer

Értekezésünk témája esetében értelemszerűen sem kísérleti, sem egyéb empirikus jellegű kutatási módszer nem alkalmazható. Alapvetően, a rendelkezésre álló historikus információhalmaz szelektív deskripciója adja dolgozatunk módszertani keretét és műfaját.

Jelentős része ennek az összehasonlító elemzés, hiszen a különféle hatásokat eredményező kontrasztok ilyen módon rajzolódnak ki. „Ha csak egy vallást vizsgálunk, olyan, mintha egyet sem ismernénk” – állítja Sanders. Az emberi agy megértési folyamatai összehasonlítások és kontrasztok által működnek. Ilyenképpen az összevetés a vallástudományban nem opcionális, hanem alapvető. Az Újszövetséggel foglalkozóknak tehát a judaizmust is tanulmányozniuk kell (SANDERS 2008).

Ami végül e technikai szempont szubsztanciáját adja, azt az interdiszciplinaritás fogalmával tudjuk leírni. Ezt a szükséges integráltságot mutatja, hogy a teológia a történettudományon kívül értelmezhetetlen. A történettudományon belüli részdiszciplínaként pedig a társadalomtudományt kell kiemelnünk, amelynek végcélját tekintve, lényegét illetően rengeteg hozadéka van a teológiai tudományok területén. Kessler terminológiája egyenesen „társadalomtörténeti bibliamagyarázatról” beszél (KESSLER 2011). A teológiával kapcsolatba hozható egyéb tudományterületek közül tehát a társadalomtudományé az, amely témaválasztásunk szempontjából a leginkább releváns és előremutató.

A bevezetést követő első nagy egység az értekezésünk címében determináns kifejezés, az identitás témakörét vázolja föl, és annak sokváltozós komplexitását hivatott bemutatni, kitérve mind a zsidóság, mind a kereszténység identitását alkotó elemek felderítésére.

A következő nagy egység a zsidókeresztény identitásalakulás kontextusát vallási-etnikai megközelítésből próbálja szemlélni és perspektívába helyezni, mint amelynek mindkét komponense egyaránt lényegi, amikor a zsidókeresztényekről beszélünk. Ez a fő fejezet tartalmazza a zsidókeresztény kategória létrejöttéhez vezető út stációinak bemutatását is.

Ezután egy-egy fő fejezet a judaizmus és a kereszténység elválási szempontjaival, illetőleg a zsidókeresztény-pogánykeresztény tengely bemutatásával foglalkozik, amint a keresztény mozgalom tábora a zsidó háttérközegeből egyre inkább elmozdult a pogány háttérközeg irányába.

Tézisek

1.

A Kr. u.-i első század társadalomtudományi megközelítésű elemzése csak látszólag anakronisztikus, mivel az emberi természetnek és a csoportdinamikának történelmi korokat átívelő halmazai vannak, így eszköztárával leírhatók a nevezett időszakban végbement folyamatok.

2.

a) A társadalmat alkotó egyének, illetve csoportok integráns egységben vannak egymással, amely kettős hatásirányt eredményez.

b) Egyrészt, a csoportidentitás és önazonosság között fennálló összefüggést tekintve az előbbinek utóbbira gyakorolt hatása lényegesen jelentősebb – természetesen az egyén lojalitása és kötődéstudata függvényében –, mint ellenkező irányba. **A csoporthoz tartozás tehát jelentős meghatározó erővel bír az egyén identitását tekintve.**

c) Másrészt viszont az is jellemző tendencia, hogy egy csoporton belül a hangadó **kisebbség véleménye határozza meg a többségét** is a követett normativitás által. Ez azonban nem minden egyes egyénre igaz, hanem a meghatározó egyénekre.

3.

a) A Jézus által útnak indított, így személye köré szerveződött tanítványi, majd apostoli mozgalom kezdetben sok szalon kötődött a judaizmushoz, mivel annak közegében jött létre. A kibontakozás évtizedei során azonban egyre nyilvánvalóbbá lettek olyan elméleti és gyakorlati disszonanciák, amelyek látens repedésekből egyre nagyobb szakadékokká fejlődtek. Ennek a folyamatnak a következtében a **keresztény mozgalom elszakadni kényszerült az eleinte otthonát és táptalaját nyújtó judaizmustól.**

b) Ennek a folyamatnak a következtében egyfelől a kereszténységnek a judaizmusba való szoros **integráltsága** hangsúlyos, ugyanakkor jellemző, hogy a zsidóságon belül **mégiscsak egy külön kategóriát** alkotó képződménynek tekintették.

c) A judaizmus és a keresztény mozgalom interakcióját tekintve axiómaértékű megállapítás, hogy **feszültség** generálódott közöttük. Ennek a feszültségnek a mértéke azonban nem egyöntetű, hanem **differenciálódása** figyelhető meg, mégpedig a zsidóság adott alapközegének függvényében. Konkrétan, a Palesztinától kívüli területeken, ahol az ott élő zsidóság már eleve színesebb identitással rendelkezett, mint az anyaországban, és a judaizmus kultuszát sem tudta vegytiszta környezetben gyakorolni, etnikai és kulturális szempontból pedig a körülöttük élőkől folyamatos hatások érték őket, jóval **kevésbé tekintett fenyegető veszélyként a kibontakozó kereszténységre**, így nem látta indokoltnak magát távont tartani a mozgalomtól.

d) Az üldözöttség állapotát tekintve megmutatkozó különbség abban fogalmazható meg, hogy a keresztényekkel ellentétben a zsidók nem váltak hasonlóképpen üldözöttekké, mivel ők nem keltettek feltűnést, nem térítettek, ezért nemigen kerültek a figyelem középpontjába. Egyúttal ez a meglátás arról is szól, hogy a térítő attitűd mértékének és minőségének eltérése az üldözöttség mértékét is fölfedte. Tehát **a különbözőség egyik jelentős fokmérőjeként a missziót kell tekinteni.**

4.

A Lukács által megörökített történések (az evangéliumok és az ApCsel eseményei) idején még nyilvánvalóan judaista dominancia volt jellemző, míg a végső irodalmi formába öntésének időszakában pedig már a kereszténység dinamikája következtében a pogányság irányába mozdul el a hangsúly. Ez a változás mégsem érzékelhető az események írásban rögzített verziójában, azaz a vallási-etnikai paraméterek változása nem lett hatással a történetírásra. Ennek hátterében szerkesztési megfontolás áll, amely ügyelt arra, hogy **a kereszténység judaista alapjai ne erodálódjanak.**

5.

- a) A judaizmus közössége a vallási komponensébe inkább kész volt befogadni a betérőket, mint az etnikai komponensbe, tehát a **zsidóság identitásának etnikai komponense dominánsabb volt, mint a vallási.**
- b) A zsidókeresztények esetében azonban ennek az etnikai származásnak az összekötő azonossága **elégtelennek bizonyult** az ideológiai meggyőződés különbözőségének kibontakozó túlerejével szemben.
- c) A Krisztus-mozgalomhoz tartozás feloldani látszik az etnikai feszültségeket. Az **új identitás felülírta** az egyéb identításkomponenseket.
- d) A zsidókeresztények és pogánykeresztények közötti konfliktuskezelés rokonságot mutat olyan módszerekkel, amelyeket a társadalomtudósok ma konfliktuskezelő eljárásként tartanak számon rivalizáló vagy hadakozó csoportok esetében. Ennek lényege, hogy az érintett két kör egy új, **főlérendelt csoportban közös nevezőre kerül egymással**, ami által egy új közös csoportidentitás (in-group) részesei lesznek.
- e) A zsidókereszténység és a pogánykereszténység **nem szinkronikus alternatívát** jelentettek, hanem az idő haladtával dominanciaváltás mutatkozott a kettő között.

A disszertációban felhasznált válogatott szakirodalom

BASSLER, Jouette M.: *The Problem of Self-Definition. What Self and Whose Definition?* In Udoh, Fabian E. et alii, szerk.: *Redefining First-Century Jewish and Christian Identities. Essays in Honor of Ed Parish Sanders*. In Sterling, Gregory E., sorozatszerk.: *Christianity and Judaism in Antiquity Series*, Vol. 16., Notre Dame, Indiana, 2008, University of Notre Dame Press.

CSEPREGI András: *Zsidóság és kereszténység az evangélikus hitoktatásban*. In Kodácsy-Simon Eszter (szerk.): *Értelmes szívvel. Etikai témák az evangélikus oktatásban*. Budapest, 2016, Luther. 281–321. o.

DUNN, James D. G.: *The Partings of the Ways. Between Christianity and Judaism and their Significance for the Character of Christianity*. London, 1991, SCM Press.

ESLER, Philip F.: *The First Christians in their Social Worlds. Social-scientific Approaches to New Testament Interpretation*. London, 1994, Routledge.

ESLER, Philip F.: *New Testament Theology. Communion and Community*. Minneapolis, 2005, Fortress.

FERGUSON, Everett: *A kereszténység bölcsője*. Budapest, 1999, Osiris.

FREDRIKSEN, Paula: *Augustine and the Jews. A Christian Defense of Jews and Judaism*. New York, 2008, Doubleday.

GALSÍ Árpád: *Jakab, az Úr testvére. Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában*. Doktori értekezés, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Doktori Iskolája, 2009.

GOODMAN, Martin: *Jewish Proselytizing in the First Century*. In Lieu, Judith, John North, Tessa Rajak, szerk.: *The Jews among Pagans and Christians. In the Roman Empire*. London, 1992, Routledge.

HENGEL, Martin: *Between Jesus and Paul. Studies in the Earliest History of Christianity*. Eugene, Oregon, 2003, Wipf and Stock.

HENGEL, Martin: *Őskeresztény történetírás*. Budapest, 2010, Kálvin.

KESSLER, Rainer: *Az ókori Izráel társadalma. Történeti bevezetés*. Budapest, 2011, Kálvin.

KLAUSNER, Joseph: *The Messianic Idea in Israel. From the Beginning to the Completion of the Mishnah*. New York, 1955, Macmillan.

LIEU, Judith: *History and Theology in Christian Views of Judaism*. In uő., John North, Tessa Rajak, szerk.: *The Jews among Pagans and Christians. In the Roman Empire*. London, 1992, Routledge.

NORTH, John: *The Development of Religious Pluralism*. In Lieu, Judith, John North, Tessa Rajak, szerk.: *The Jews among Pagans and Christians. In the Roman Empire*. London, 1992, Routledge.

PARK, Eung Chun: *Either Jew or Gentile. Paul's Unfolding Theology of Inclusivity*. London, 2003, Westminster John Knox Press.

PECSUK Ottó: *Pál és a rómaiak. A Római levél kortörténeti olvasata*. Doktori disszertáció. Budapest, 2009, Kálvin.

RAJAK, Tessa: *The Jewish Community and its Boundaries*. In Lieu, Judith, John North, Tessa Rajak, szerk.: *The Jews among Pagans and Christians. In the Roman Empire*. London, 1992, Routledge.

ROWLAND, Christopher: *Christian Origins. An Account of the Setting and Character of the most Important Messianic Sect of Judaism*. London, 2002, SPCK.

SANDERS, E. P.: *Judaism. Practice and Belief. 63 BCE – 66CE*. London, 1992, SCM Press.

SIM, David C.: *Gentiles, God-Fearers and Proselytes*. In uő., James S. McLaren, szerk.: *Attitudes to Gentiles in Ancient Judaism and Early Christianity*. London, 2015a, Bloomsbury T&T Clark.

SIM, David C.: *Jews, Christians and Gentiles: Observations and Some Concluding Remarks*. In uő., James S. McLaren, szerk.: *Attitudes to Gentiles in Ancient Judaism and Early Christianity*. London, 2015b, Bloomsbury T&T Clark.

THEISSEN, Gerd: *Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása*. Budapest, 2001, Kálvin.

TIDBALL, Derek: *An Introduction to the Sociology of the New Testament*. Exeter, 1983, Paternoster.

VERMES Géza: *A kereszténység kezdetei. Názárettől Nikaiáig (Kr. u. 30–325)*. Budapest, 2013, Libri.

A szerző disszertációval kapcsolatos publikációs listája

The Worshipping Manner of Early Christianity. In „Vidimus enim stellam eius...”. Konferenciakötet. Szerk. Szávay László. Budapest, 2011, KGRE–L’Harmattan, 520–525. o.

A szegénység boldogít? A Máté 5,3 elemzése. Theologiai Szemle, 55/3 (2012), 135–138. o.

Angyali vendégek. A Zsid 13,2 vallás- és kortörténeti háttere. In Ki nem száradó Patak. Győri István tiszteletére. Szerk. Enghy Sándor. Sáropatak, 2014, Hernád, 273–281. o.

Az újszövetségi Szentírás történeti könyveiben fellelhető vallási-etnikai erővonalak dramaturgiai megközelítése. In „Hiszek, hogy megértsem”! Doktoranduszok Országos Szövetsége Hittudományi Osztály Fiatal Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciája. Budapest, 2013. november 30. Konferenciakötet. Szerk. Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor. Budapest, 2015, KGRE–L’Harmattan, 147–156. o.

Az identításelemzés megkerülhetetlensége a Kr. u. első század kortörténetének vizsgálatában. Veritas et Vita, 2018, 59–71. o.